

І. М. Шурма,
здобувач кафедри економічної теорії та фінансів ХарРІ НАДУ,
м.Харків

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СУСПІЛЬСТВО

У статті проаналізовано поняття «стигматизація», «соціалізація», «інклюзія», та визначено завдання соціального захисту населення.

Ключові слова: *соціальний захист, стигматизація, соціалізація, інклюзія.*

Психологічні бар'єри й велика кількість інших перешкод впливають на адаптацію та інтеграцію людей з обмеженими можливостями в суспільство.

Однією з таких перешкод є стигматизація представників даної соціальної групи, тобто необґрунтоване приписування їм негативних соціальних якостей безвідносно до їхніх індивідуальних характеристик, виключно на основі групової належності.

Проблеми стигматизації вивчали Н. Белоносова [1], Л. Гриценко [4], Н. Гусак [5], І Ткачук [4]. Стигма поєднує знання, ідеологічні уявлення та емоційні компоненти. Стигма – це досить часто це не просто страх невідомого характерний для кожної людини, а страх захворювання і, в кінцевому підсумку, смерті, усвідомлення власної незахищеності [14, с. 43].

Метою даної статті є аналіз ключових понять, що стосуються соціального захисту людей з обмеженими можливостями. У зв'язку з необхідністю вироблення та впровадження механізмів державного управління щодо соціально вразливих верств населення, виникає потреба у з'ясуванні таких понять як «стигматизація», «соціалізація», «інклюзія», а також знайти відмінність та співвідношення понять «інвалід», «інвалідність», «інвалідизація».

Ізольованість осіб з інвалідністю призводить до того, що серед фізично здорових людей вони відчують себе некомфортно і не можуть повноцінно адаптуватися в суспільстві та реалізувати себе. З іншого боку, суспільство теж не готове сприймати та спілкуватися на рівних з людьми із функціональними

обмеженнями здоров'я.

Загалом, коли йдеться про вирішення проблеми стигматизації, в зарубіжній науковій літературі вживаються два терміни, що відображають кардинально різні підходи до розуміння сутності цього явища та можливих шляхів запобігання його негативним наслідкам. Перший термін – дестигматизація – відображає радикальну точку зору, згідно з якою стигматизацію тих чи інших соціальних груп можна остаточно подолати, причому за досить короткий проміжок часу [1, с. 113].

Другий термін – управління стигмою (stigmamanagement) – вживається більш поміркованими науковцями, які ставлять перед собою мету: навчити представників стигматизованих соціальних груп адекватно реагувати на власну стигму і таким чином відновити їх зруйновану соціальну ідентичність [14, с. 25-26].

Н. Гусак, вивчаючи теорії стигматизації (соціально-психологічна дискримінація певної категорії людей), девіації (процес порушення або відсутності соціальних норм) та проблеми інвалідизації, розмежовує поняття «інвалідність» та «інвалідизація». До 60-х рр. ХХ ст. інвалідність сприймалася як особиста патологія людини. Усі проблеми здоров'я – наслідок патології, і особистість повинна пристосовуватися до світу «нормальних» людей [5]. У сучасній західній науці загально визнаним вважається той факт, що поділ існує поділ суспільства за певними ознаками здоров'я на «нормальних» та «інших». Він являє собою механізм підтримання соціальної ідентичності і забезпечення соціального контролю – необхідну передумову існування соціальної системи.

Про це зокрема йдеться у статті Г. Гарфінкеля «Передумови успішних церемоній приниження» («Conditions of Successful Degradation ceremonies») [16]. Церемонії приниження (деградації) – це особливі соціальні ритуали, в ході яких здійснюється позбавлення особистості її соціальної ідентичності. За Г. Гарфінкелем, така негативна санкція, як позбавлення ідентичності застосовується практично всіма соціальними групами та організаціями [1, с. 114].

Слід звернути увагу, що все вищесказане аж ніяк не означає неможливості послаблення стигматизації представників певних соціальних груп, подолання її негативних соціальних наслідків та покращення соціального самопочуття.

Ще один термін, який потребує осмислення – це «інвалідизація». На відміну від інвалідності, вживаючи термін «інвалідизація» маємо на увазі не окремих індивідів та його проблеми, а взаємозв'язок людини і навколишнього середовища, вплив суспільства на життєдіяльність людини. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні та фізичні умови (культура суспільства, психологічний клімат, соціальна і політична організація тощо), у яких живе і працює людина з ослабленим здоров'ям, звужують можливості її самореалізації. Суть проблеми полягає у нерівності можливостей при проголошенні рівності прав. Завданням соціального захисту на сучасному етапі стає соціальна інтеграція людей з особливими потребами і допомога в усвідомленні й реалізації ними своїх невід'ємних людських прав.

Інвалідизація пов'язана із стигматизацією, яка виражає одночасно процес, результат, причину та наслідок і є руйнівним елементом у процесі соціального впливу. Стигма впливає на соціальну ідентичність особистості та включення людини в соціальне життя та комунікацію викликає серйозні зміни в поведінці. Тобто, ми можемо говорити про те, що соціальна адаптація за такого підходу має бути спрямована на усунення причин та наслідків стигматизації як окремої особи, так і певних соціальних груп [5].

Велика кількість перешкод існує на шляху адаптації та інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство.

З метою створення умов для вільного і всебічного розвитку особистості, для їх гідного існування, в нашій державі існує система соціального захисту населення.

Відсутність цілісного підходу до вирішення проблем, пов'язаних з інвалідністю викликає необхідність аналізу теоретичних підходів до визначення сутнісних характеристик поняття «соціалізації». Соціалізація є

процесом сприйняття культурних норм та освоєння соціальних ролей. Це означає перетворення людини на соціального індивіда [6, с. 194].

П. Бергер і Т. Лукман пов'язують соціалізацію з інтерналізацією [2]. Інтерналізація – це безпосереднє розуміння процесів, які відбуваються з іншими, завдяки чому цей факт стає значимим для самої особи [5, с. 105]. Першочерговий процес включення особи з інвалідністю у суспільство передбачає процес первинної соціалізації з членами сім'ї. А кожний наступний етап входження у всі інститути суспільства визначає процес вторинної соціалізації [Там само].

У зв'язку з вторинною соціалізацією в суспільні інститути розглянемо процес інклюзії. З англійської *inclusion* перекладається, як утримувати, включати, мати місце у своєму складі. Тому *inclusion* є терміном, який відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини в суспільстві [11, с. 358]. Поняття *inclusion* поступово приходить на зміну поняттю «інтеграція». Адже механічне поєднання (інтеграція) в одному класі дітей з особливими потребами із дітьми зі звичайним розвитком не означає повноцінної участі перших у житті класу [10 с. 18].

Концептуальні аспекти інклюзивної освіти, загальні принципи здійснення адаптацій та модифікацій навчально-виховного процесу розглядають у своїх працях О. Дікова-Фаворська [6], Н. Клименюк [7], А. Колупаєва [8], О. Ярська-Смірнова [15]. В Європі та США вказані процеси включають декілька підходів, зокрема: *widening participation* (розширення доступу до освіти), *mainstreaming* (основний напрям) та *inclusion* (включення) [15]. Соціолог О. Ярська-Смірнова вказує, що перші два (*widening participation*), (*mainstreaming*) передбачають, що діти з обмеженими можливостями можуть спілкуватися зі своїми однолітками під час різноманітних заходів, відвідувати масові школи, але, перш за все, з метою розширення соціальних контактів, а не здобуття освіти. Інтеграція в освітнє середовище в даному випадку означає задоволення потреб дітей з обмеженими можливостями у спілкуванні. Що стосується третього підходу (*inclusion*), то його слід розуміти як реформування масових шкіл та

перепланування навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали потребам усіх дітей без винятку [15].

Як зазначають В. В. Алексєєва та І. В. Сошіна: «Мета ж інклюзивного закладу освіти – надати всім учням можливість найбільш повноцінного соціального життя, активної участі в колективі, тим виховання та інклюзії людей потребами самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів співтовариства» [11, с. 5].

Освітні програми залучення дають змогу дітям із вадами взаємодіяти зі звичайними дітьми, спостерігати за ними, спілкуватися з ними, наслідувати їх, тобто, діти-інваліди можуть отримувати соціальний досвід.

Отже, термін *inclusion* найбільш точно визначає й описує процес рівного співіснування в освітньому середовищі людей і, перш за все, дітей з різними потребами. В нашу вітчизняну термінологію це поняття увійшло під як «інклюзія» [7, с. 148].

Інклюзивна освіта сьогодні – один з напрямків державної політики, який означає включеність усіх дітей (за винятком крайніх ступенів фізичного чи розумового недорозвинення) в освітнє життя школи за місцем проживання, головним завданням інклюзивної школи є створення системи яка б задовольнила потреби кожного, а головною метою – надання можливості усім бажаним найбільш повного включення в соціальне життя громади. Викладачі, які впроваджують в дію принципи інклюзії, використовують наступні засоби включення: 1) приймають учнів з особливими потребами, як і всіх інших дітей в класі; 2) включають їх в однакові види діяльності, ставлячи при цьому різні завдання; 3) залучають учнів в колективні форми навчання і групове вирішення завдань; 4) використовувати й інші стратегії колективної участі – ігри, спільні проект, різноманітні дослідження тощо [7, с. 153].

Отже, узагальнюючи вищевказане щодо інклюзивної освіти, констатуємо наступне:

– інклюзивна освіта дає можливість усім, хто бажає навчатися в повній мірі, брати участь в житті колективу – починаючи від дошкільного й

завершуючи вищим навчальним закладом;

- інклюзивна освіта володіє ресурсами, направленими на стимуляцію рівноправ'я усіх хто навчається;

- інклюзивна освіта володіє ресурсами, направленими на участь в усіх аспектах життя колективу;

- інклюзивна освіта направлена на розвиток у всіх людей без виключення навиків спілкування та максимальної соціалізації [7, с. 153].

Слід зазначити, що підтримка навчання людей з інвалідністю існує в усіх розвинутих країнах світу. Супровід навчання «розпочався відповідно до Всесвітньої програми дій відносно інвалідів, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН в її Резолюції 37/52 від 03.12.1982 р., і здійснюється згідно зі Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів (Резолюція ГА ООН 48/96 від 20 грудня 1993 р.)» [13].

В світі найбільш відомими системами супроводу навчання студентів є «Національне бюро для студентів з інвалідністю Скілл» та Центри підтримки студентів з інвалідністю Кембриджського, Оксфордського університетів (Велика Британія); у Південно-Іллінойському та Олд/Домініонському університетах (США) діє Служба підтримки інвалідів (СПІ), в університеті Манітоба (Канада) працює Служба підтримки студентів з інвалідністю, також системи супроводу діють в Університеті м. Карлсруе (Німеччина), Підляському й Ягеллонському університетах (Польща) [10, с. 20].

Цей досвід є досить цінним для нашої вітчизняної системи освіти, адже він має певні позитивні аспекти, на противагу домашній освіті дітей з особливими потребами, яку сьогодні ще практикують в українських загальноосвітніх школах. Інклюзивна система освіти вивчалася різними фахівцями і з точки зору ефективності. Ці дослідження виявили не тільки значні досягнення в навчанні та соціалізації учнів, але й підраховані економічні витрати які також свідчили на користь цієї моделі. Таким чином, ґрунтуючись на емпіричних дослідженнях з даної проблематики, можна зробити висновок про те, що інклюзивна модель має впроваджуватися в систему освіти [7, с. 153].

На наш погляд, доцільно розглянути види соціальної адаптації людей з обмеженими можливостями в суспільство, зокрема:

- зміна загальних умов життя окремих людей з особливими потребами, які є об'єктом стигматизації;
- подолання гендерних, расових та етнічних стереотипів, які часто живлять собою стигматизацію за станом фізичного здоров'я;
- безпосередньо боротьба зі стигматизацією: інформаційно-просвітницька діяльність, консультування та психологічна підтримка;
- контроль за дотриманням прав людини, боротьба із дискримінацією: забезпечення рівних можливостей для людей з особливими потребами, зокрема у сферах працевлаштування та зайнятості, культури і дозвілля, творчості і самореалізації, медицини і побутового обслуговування тощо;
- юридична допомога у випадку дискримінації та створення сприятливого правового середовища [3, с. 17–24].

Широкий спектр проблем людей з інвалідністю в Україні свідчить про необхідність посиленої і комплексної уваги з боку держави й суспільства.

Соціальна політика з боку держави спрямована на управління соціальними процесами. Діяльність держави полягає в створенні відповідних інститутів, розробці заходів, застосуванні механізмів для призначення соціальних потреб інвалідів, створенні рівних можливостей для їх інтеграції в суспільство, сприятливих умов для забезпечення соціальної, медичної, трудової реабілітації інвалідів, реалізації громадянських прав та свобод.

Органи публічної влади зобов'язані створювати нормативно-правову базу, а також відповідні інституції, сприяти розвитку громадських організацій у цій сфері, розширювати та вдосконалювати перелік соціальних послуг, активно сприяти професійній реабілітації осіб з інвалідністю.

Головне завданням державних установ та організацій, що опікуються проблемами соціального захисту інвалідів – всебічне розкриття, реалізація творчого соціального потенціалу людей з обмеженими можливостями, задоволення їх соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей.

Хоча, слід вказати, що окремі функції вищеназваних установ дублюються, що вносить певну дезорганізацію в роботу установ як на місцевому, регіональному, так і на найвищому рівні. Зокрема, дублювання стосується виплат грошових компенсацій інвалідам на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів, на транспортне обслуговування замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, щодо забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації, автомобілями, організації санаторно-курортного лікування інвалідів.

Прагнення побудувати соціальну державу в Україні обумовили нові підходи до соціального захисту інвалідів, що передбачає створення цілісної системи соціального забезпечення, приєднання до міжнародних норм права, ратифікацію Україною конвенцій МОП, що переорієнтовує політику щодо інвалідів до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинуті цивілізовані країни, відкриття спеціалізованих реабілітаційних установ та створення безбар'єрного середовища тощо. Зміна моральних стереотипів в нашому суспільстві обумовила усвідомлення того, що саме суспільству потрібно пристосовуватись до потреб інвалідів, а не навпаки.

Останнім часом у світі відбулися суттєві зміни у ставленні до інвалідів. Ціннісною складовою цих змін є визнання рівності прав людей з інвалідністю на повноцінне життя в суспільстві та створення державами реальних умов для реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів. Якщо раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя до інвалідів, то нині – створення умов для їх включення в суспільство. Обов'язком держави і суспільства є забезпечення соціальної інтеграції, створення рівних можливостей для повноцінного життя, самореалізації, здобуття освіти і працевлаштування, залучення людей з інвалідністю до духовного, культурного, спортивного життя. Звідси, рівень державного соціального захисту осіб з інвалідністю є відображенням рівня розвитку суспільства в цілому.

Слід вказати, що від радянських часів в українському суспільстві

лишився поганий спадок: громадськість вважала, що про інвалідів турбується держава, однак держава була не в змозі забезпечити належний рівень соціального захисту. Політика щодо інвалідів була переважно пасивною – матеріальна підтримка, державні пенсії, можливість працювати на спеціалізованих підприємствах організацій інвалідів. Особи з обмеженими можливостями були позбавлені доступу до багатьох соціальних благ. Інваліди й досі стикаються зі зневагою, забобонами і страхами, які впродовж історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від нього [9, с. 3].

Отже, люди з особливими потребами – це особи, які мають обмежені можливості, зумовлені фізичними, психологічними, сенсорними і соціальними бар'єрами, що не дають їм змогу легко і повноцінно інтегруватися в суспільство, жити повноцінним життям.

Ми з'ясували, що велика кількість факторів впливає на адаптацію та інтеграцію людей з обмеженими можливостями в суспільство. Актуальними на сьогодні являються такі процеси як «стигматизація», «соціалізація», «інклюзія», які необхідно враховувати при розробці та впровадженні механізмів державного управління щодо соціально вразливих верств населення.

Сучасне життя формує відповідні вимоги до соціального захисту людей з обмеженими можливостями. Люди цієї категорії населення потребують допомоги та підтримки від держави не лише в грошовому еквіваленті, а й особливого планування житла, облаштування під'їздів, громадського транспорту, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення, сприяння у здобутті освіти, професійних знань, працевлаштування, медичних і культурних послуг.

Список використаних джерел

1. *Белоносова Н. А.* Вирішення проблеми стигматизації за станом фізичного здоров'я : дестигматизація чи управління стигмою / Н. А. Белоносова // Грані : наук.-теорет. і громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 1. – С. 113–117.
2. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. *Гончаров А. В.* Соціальний захист як правова категорія / А. В. Гончаров // Правова

держава : історія, сучасність та перспективи формування в Україні : всеукр. наук.-практ. конф., 24 квітня 2009 р., Запоріжжя : у 2 ч. – Запоріжжя, 2009. – Ч. 1. – С. 51–53.

4. *Гриценко Л. І.* Подолання стигматизації і дискримінації людей (дітей), які живуть з ВІЛ / Л. І. Гриценко, І. І. Ткачук; АПН України ; Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи ; МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». – К. : Ніка-Центр, 2005. – 156 с.

5. *Гусак Н.* Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття / Н. Гусак // Соціальна політика та соціальна робота, 2008. – № 1. – С. 103–114.

6. *Дікова-Фаворська О.* Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології : монографія / О. Дікова-Фаворська. – Житомир, 2009. – 486 с.

7. *Клименюк Н. В.* Інклюзія людей з особливими потребами до суспільного життя : історичний аспект / Н. В. Клименюк // Наукові праці Чорноморського державного ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія» : наук.-метод. журн. – 2009. – Вип. 99. – С. 148–153. – (Серія «Педагогіка»).

8. *Колупаєва А. А.* Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади : [моногр.] / А. А. Колупаєва. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 458 с.

9. *Кравченко М. В.* Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні [Електрон. ресурс] / М. В. Кравченко // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2 // – Режим доступу : www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf.

10. *Мігалуш А. О.* Інклюзивна освіта та супровід навчання і виховання – основа інтеграції в суспільство людей з особливими потребами / А. О. Мігалуш // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – № 6(8). – К. : Університет «Україна», 2009. – 484 с.

11. Національну доповідь «Про становище інвалідів в Україні» [Електрон. ресурс]. – К., 2008. – 217 с. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=66E488AA523D0FE189AEC1682352A3B5?art_id=84421&cat_id=95432.

12. Специальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксеонова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др. ; под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 400 с.

13. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей інвалідів : Резолюція ГА ООН від 20 грудня 1993 р. № 48/96 // Дзвони сердець. – 7-8 червня 2002 р. – С. 2.

14. *Финзен А.* Психоз и стигма : преодоление стигмы – отношение к предубеждениям и обвинениям / Асмус Финзен ; И. Я. Сапожникова (пер. с нем.). – М. : Алетей, 2001. – 213 с. – (Серия «Гуманистическая психиатрия»).

15. *Ярская-Смирнова Е. Р.* Инклюзивное образование детей-инвалидов / Е. Р. Ярская-Смирнова, И. И. Лошакова // СОЦИС. – 2003. – № 5. – С. 100–106.

16. *Garfinkel Harold.* Conditions of successful degradation ceremonies / Harold Garfinkel // American Journal of Sociology The University of Chicago Press. – Vol. 61. – № 5 (Mar., 1956). – P. 420–424.

Shurma I. M. Problems integrating people with disabilities into society

The paper analyzes the concepts of «stigmatization», «socialization», «inclusion», and formulates the tasks of social protection.

Key words: social protection, stigmatization, socialization, inclusion.

Шурма И. М., Проблемы интеграции людей с ограниченными возможностями в общество

В статье проанализированы понятия «стигматизация», «социализация», «инклюзия» и определены задачи социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, стигматизация, социализация, инклюзия.